

Վ Ր Ա Ն Ի Ն Տ Ա Կ

Առաջին անգամ որ տեսայ ղերենք, նաւին կամուրջին վրայ, վստահաբար խօսք ուղղեցի հայերէն լեզուով: Օ՛, տարակոյս չի կար, Հայ էին, և առանց առաջուց տեղեկութեան նշոյլն անգամ ունենալու իրանց վրայ՝ պիտի կրնայի զրուցել թէ Խարբերդի Հայեր էին ասոնք որ Ամերիկայէն կը դառնային:

Կը խոստովանիմ թէ գուշակութեան այս կարողութիւնը մեծ արժանիք մը չէ: Երբոր Մարսիլիոյ շոգենաւի մը վրայ, աղտոտ անկողնի մը քով երկնցած կը գտնէք մարդ մը որ, ֆէսը գլխին, վայրահակ կը մնայ, տխուր, չորս կողմը անցածին դարձածին անտարբեր, մէկի դէմ հարիւր գրաւ դրէք որ Հայ մըն է ան, ու Խարբերդի Հայ մը, որ Ամերիկա կ'երթայ կամ անկից կը դառնայ: Գրաւնիդ կը շահիք:

Երեք հոգի էին, Խարբերդի շրջակայ գիւղերէն, ու անմիջապէս բարեկամ եղանք իրարու, այն միամիտ ու սկզբնական ընտանութեամբ զոր գաւառացիները կ'ունենան: Մին բարձրահասակ աղւոր մարդ մըն էր, կապոյտ աչքերով, դեղին մետաքսաւէտ պեխերով որ երկու կողմէն վար կ'իյնային. եւրոպական դէմք մը կատարեալ: Խմբին առաջնորդը կը թուէր ու ինք կը խօսէր անոնց կողմէ: Միւս երկուքը պահած էին իրենց գեղացի անեղծ դրոշմը: Մին մանաւանդ, գլխիկոր հիււանդ մարդ մը, անծոպ աղտոտ ֆէս մը մինչև ականջ-

ներուն վրայ քաշած, պեխերուն ծայրերը կտրած, կարծես դեռ նոր ելած էր իր գիւղէն, յանկարծակի փոխադրուած նաւին կամուրջին վրայ:

Իրենց պատմութիւնը ըրին ինծի: Չորս տարի Ամերիկա մնացեր էին, Ութըրի թելի գործարաններուն մէջ աշխատելով,—հայ պանդուխտներուն այդ անյադ Մողոքը որ այնքան զոհեր կ'առնէ իրենցմէ: Օր չանցնիր որ բանւորներէն մէկուն թեւը կամ ոտքը չմնայ մեքենաներու տակ: Իրենցմէ մին քաշեց տաբատը և սրունքին վրայ ցոյց տուաւ լայն կտրուածքի մը հետքը: Ամերիկացի բժիշկ մը դարմաներ էր զինքը, մինչև ոսկորը կտրուած երկու կտորները իրարու միացնելով: Գործողութենէն ետքը սակայն, ֆլաստուած ոտքը միւս ոտքէն կարճ մնացեր էր:

—Կաղ մնալ չէի ուզեր, ըսաւ խօսակիցս: Նորէն բժշկին գացի, նորէն վէրքս բանալ տուի և այս անգամ վերջապէս կրցաւ երկու ոտքս ալ հաւասար ընել:

Յոգնած ու հիւանդ կը դառնային իրենց հայրենիքը, Ամերիկայի փողոցներուն մէջ ոսկի ժողովելու պատրանքնին կորսնցուցած, նոր աշխարհի քաղաքակրթութեան վրայ պահելով սակայն անճառ հիացում մը որ իրենց աչքերը խոշոր բանալ կուտար ամէն անգամ որ կը խօսէին ելեկտրական լոյսին կամ լայն պողոտաներուն վրայ, իրենց հայերէն խօսակցութիւնը համեմելով անգլիերէն բառերով, որոնք հաստ ու տափակ հնչականութիւն մը կ'առնէին իրենց բերնին մէջ:

Քիչ մը դրամով կը դառնային իրենց հայրենիքը: Ու որպէս զի ալ աւելի հանգստութիւն կարենային տանիլ իրենցներուն, յանձն առեր էին ձմեռնամուտի այդ դժնդակ օդերուն այդ երկար ճամբորդութիւնը ընել նաւին կամուրջին վրայ, իրենց անկողնին ու վերմակին մէջ փաթթուած, անձրեւին ու բուրփն ենթակայ: Բարեբաղդաբար, իմ միջնորդութեանս վրայ, երկրորդ նաւապետը կտաւէ վրան մը կանգնել տուաւ իրենց համար, որ ըիչ շատ պիտի պատսպարէր զիրենք: Վրա-

նին առջեւ նստած կ'ընէին իրենց ճաշը, չոր հացէ ու ձիթապտուղէ բաղկացած, զոր Մարսիլիա գներ էին։

Փոթորկալի ծովը կը տանջէր այդ ցամաքի մարդիկը, որոնք անմիջապէս իրենց ապաստանարանը կը քաշուէին։

... Այն իրիկունը, հովը դուրսը կը գոռայ, ահաւոր, արձակ միջոցին մէջ թաւալելով իր յորձանքները։ Բնութեան մեծ ձայնն է որ կը բարբառի, իր ահագնութեանը տակ ընկճելով բեզ։ Շոգեհնաւին լուծքը կը դղրդի, կայմերը կը շառաչեն, շլթաները կը կռնչեն, կը՛ռ, կը՛ռ, կը՛ռ, դադաղը գերեզման իջեցնող չուանին ճռնչիւնէն ալ աւելի սաստիկ աղղւելով բեզ անէութեան մահասարսուռ ցուրտը։ Ու ինչ որ ամենէն աւելի կուտայ ինծի անգիտակից երկիւղի մոռցուած տպաւորութիւնը, խաւարին արհաւիրքը որ աչքդ կը լեցնէր ցնորական պատկերներով կամ կէս-գիշերուան փոթորկի աղղեցութիւնն որ անկողինին խորը կծկտել կուտայ մանուկներուն, մատաղ տարիքներու այս սարսուռներուն վերադարձը և անբացատրելի պակուցումներու այս յանկարձական վերածնունդը, ինչ որ գերազանցապէս կուտայ ինծի այս ամենուն ալ տպաւորութիւնը, հովին սուլումն է կայմերուն չուաններուն և երնարաններուն մէջէն։ Օհ, տարօրինակ նուագախումբը, անհունօրէն երկարածիգ։ Չէ, չուանները չեն որ կ'արձակեն այդ խառնամանեալ ձայները, սուր, թրթռացող։ Ինծի այնպէս կուգայ որ հոգի մը ունին այն խեղճ նիհար թելերը, ու հիմակ հովին մտրակող ուժգնութեան տակ պրկուելով ու գալարելով, ցաւի աղաղակ մըն է որ կ'արձակեն, տառապանքի մարդկային արտայայտութիւն մը։ Սարսուռ մը կը վազէ կը հոսի այդ թելերուն վրայ որոնք ջիղ են համակ, ու իրենց գերազըրգըութիւնը կը հիւսէ այդ նուագը, պոտըլէռեան երգի մը պէս հիւանդ ու կենդանի։ Այդ չուանները, կ'ապրին։

Վերնայարկի սենեակէն ելել կ'ուզեմ ու կամաց մը դռնէն դուրս կը սպրտիմ: Մութ է, թանձրահոծ մթութիւն մը, որուն մէջ հազիւ կ'որոշուի նաւուն զանգուածը տարտամ շրջագծերով: Կայմերուն ծայրերը կը կորսուին խաւարի մէջ, իրենց ուր վերջանալուն անստուգութեամբը թուելով հասնիլ անհաշուելի բարձրութեանց: Շողենաւին կարմիր կանթեղը միայն կը փեռեկտէ աղջամուղջը իր պլպլուն վախկոտ լուսովը:

Հովը կեցած տեղս անշարժ կը պահէ զիս, անձրեւի խոշոր կաթիլներ բերելով կատաղութեամբ զարնելով երեսիս: Չեմ համարձակիլ քայլ մը յառաջանալ, տախտակորմին կրթնած, անոր վրայ սեղմնած: Յուրտը կը սառեցնէ անդամներս: Ու խաւարին մէջ բոլոր այն ձայները ահռելի համեմատութիւն մը կ'առնեն, անդնդային դժոխալուր համերգ մը որ ականջներս կը խուլցնէ և կը գինովցնէ զիս, ոչ թէ մարդուն գտած ողորմելի ըմպելիներուն կամ հունտերուն գինովութիւնը, այլ ամբողջ զգայութիւններդ վայրկենապէս ընկճող ու խեղդող ոչնչացում մը, որ բարձրէն եկող հզօր ծաղրի մը, արհամարհանքի մը վեհութիւնը ունի: Ծով ու երկինք չի կայ, ու մերթ ընդ մերթ սենեկին լուսաւոր պատուհանին ցոլացումը տեսնուած սեւ ջրի պատառուածքները աչքերս կ'ողողեն գերեզմանի բերնի մը մռայլ ստուերներովը:

Յանկարծ ձեռքիս դպչող պաղ բանի մը զգայութիւնը կ'ունենամ, որ ելեկտրական ցնցումի մը պէս կը թոթուէ զիս, ու ծանօթ ձայն մը ականջս ի վար կը պոռայ:

— Ես ալ քեզի առնելու պիտի գայի, մըստըր: Ի՞նչ բան ունիս դուրսը աս սոսկալի օդին: Եկուր քիչ մը տաքցնենք քեզի:

Խարբերդցի ճամբորդներէն մին է, գեղինը, երրորդութեան առաջնորդը: Ու առանց պատասխանիս սպասելու, թեւէս կը քաշէ կը տանի, պատուիրելով տախ-

տակորմին կրթներով քալել: Չորս հինգ քայլէն, վրանին առջեւն եներ:

—Հէ, կը պուռայ ներախններուն, ծայրը քիչ մը վերուցէք: Դուն ալ, կ'ըսէ ինծի դառնալով, կը ներես, քիչ մը ծռէ նայինք:

Եթէ միայն ծռելով լմննաւ: Գետնի վրայ կուչ գալու էր, կտաւին բացուածքէն ներս սողալու համար: Գլուխս ներս կը խոթեմ այդ բացուածքէն և երեք չորս թեւ կը քաշեն զիս:

—Հրամայէ, էֆէնտի: Ծօ, առաջ քշէ անկողինը, թաց տեղը չնստի էֆէնտին:

Ու ինքզինքս տեղաւորուած կը գտնեմ:

Ներսը, չպիտի կրնամ նկարագրել: Ճրագ վառուած չէր ու երեք հիւրընկալներուս դիրքը իրենց ձայնէն միայն կը գուշակէի: Ծանր օդ մը կայ, աւելի ծանր հոտի մը հետ մէկտեղ: Անկողինն վրայ երկնցած եմ, կիսովին ընկողմանած, մէկ թեւովս գետնին կրթնած, ոտքերս քաշած:

Անձրեւը մեծաշառաչ կ'իյնայ վրանին կտաւին վրայ, մանր գնդակներու պէս հարուածելով գայն: Ու հովը վրանին երկու կողմի երեսները կը վերցնէ ու կ'իջեցնէ անընդհատ, բաֆ, բոֆ, բաֆ, բոֆ, լայն ու դաշն եղանակով մը որուն վերելքին ու վայրէջքին միջոցը կը կազմէ խուլ պարապուծիւն մը:

Ու քիչ մը առաջուան կրած ներգործութիւնս կ'աճի կը սաստկանայ հիմա, այս սահմանափակ պատուարին մթութեանը մէջ ուր երեք հոգիներու շունչը կ'իմանամ առանց զիրենք տեսնելու:

—Է ծօ, ինչ էք կեցեր, գինի մը չհրամցնէք մըտորին: Ա՛ռ նայինք: Կը ներես, գաւաթ չունինք, սոսամէնանան բերանդ դիր ու տնկէ:

Մերժել կարելի չէ, պիտի վերաւորուին: Բայց մութ է, հաստափոր սրուակը բերնիս կը տանիմ ու քիչ ետքը իրենց կը դարձնեմ:

—Անո՛ւշ ըլլայ, էֆէնտի:

—Անհշ հրամանեցիր, մըստըր։

—Անհշ, աղա, կը մըթմըթայ խորէն տկար ձայն մը, խեղճ նիհարին հիւանդ ձայնը։

Ու իրենք ալ յաջորդաբար բերաննին կ'առնեն սրուակը, իրենց կոկորդներուն կորթկորթումովը յայտնելով պարպուած գինիին ահագին քանակութիւնը։

—Զէթին մը տուէր էֆէնտինն։

Ու ձիթապտուղի հատ մը կը սպրտի ձեռքիս մէջ, իւղոտ, թմթրկած։

—Հայտէ նայինք, տղաք, բան մը երգեցէք, կը հրամայէ հիմա առաջնորդը։

Ու ահա հաստ ու կոկորդային ձայն մը կը բարձրանայ, հեռուէն, խորունկէն եկածի պէս, ու Հայաստանի երգ մը կ'երգէ ան, հեծութեան մը պէս տըրտում, աղաչանքի մը պէս ողորդ։ Գիտեմ ես ալ այդ երգը, յաճախակի լսած ըլլալով մեր տունը եկող գաւառացի ազգականներէ, երգ մը հինաւուրց և միշտ նոր, զոր Խարբերդի ու Բալուէի կիները կ'երգեն իրենց բացակայ սիրելիներուն վրայ, ախերով սկսող ու վայելով վերջացող, ամբողջ ողբ մը, հատնում մը։

Գինիին սրուակը ձեռքէ ձեռք կ'անցնի նորէն։

—Դուն ալ բան մը երգէ, մըստըր։

Գիտեմ, ասկից աւելի մեծ զարմանք չէի կրնար պատճառել իրենց։ Ես ալ կը սկսեմ նոյն երգին մէկ ուրիշ տունը, որ ականջիս մէջ լեցած է մանկութեան օրերէն, անփորձի ու անվարժի եղանակով մը որ չի յարմարիր բնաւ երգին դողդոջիւն խաղերուն, հառաչանքի մը պէս երկարող։

Հիմակ իրենք երեքը մէկ կը սկսին, գինիով դարձեալ լուալէ ետքը իրենց բերանները։ Ու երգը կը տարածուի, տառապանքի համանուագ մը, բացուած վերքերու, սրտէ հոսող արիւնի, մաշեցնող կարօտներու, ըղձաքններու, յուսահատութեանց կոծ մը։

Դուրսը, հովը կատղած է ալ աւելի և ալ կարծեք պիտի պատուէ հիմակ վրանը, անձրևը կարծես ալ պի-

տի ծածկէ զայն. ցուրտը կ'աւելնայ: Բայց, ինչ փոյթ: Առջի տպաւորութիւնս անյայտացած է, ու անոր տեղը բռնած սրտի անհուն խանդաղատանք մը: Հայրենական բաներու այդ վերյուշութիւնը չեմ գիտեր ինչ ունի իր մէջը գորովական ու մխիթարող, որ կը թեթեւցնէ ճնշուած սիրտս, Ա՛լ ցուրտ չէ այստեղ. զգացումներու ջերմութիւնը որ այդ մարդերէն կուգայ ինծի ու ինչ անոնց կ'երթայ, այդ վրանին ներքնակողմը կը տաքցնէ: Միջերկրականի մէկ անծանօթ կէտին վրայ կորսուած քլլալու անբացատրելի երկիւղը չունիմ ալ. բան մը կայ իմ ու այդ մարդերուն մէջտեղ զորոնք չեմ տեսներ սակայն, որ իրարու կը մօտեցնէ, կը միացնէ մեզ: Ու հիմա ճառագայթում մը կ'ելլէ մեր սրբտերէն, որ կը լուսաւորէ այս մութ անկիւն:

ԼԵՒՈՆ ԲԱՇԱԼԵԱՆ